

Octavia szerepei Augustus Rómájában

Pettkó-Szandtner Borbála

2025 január

Bevezetés

Az Augustusról és koráról beszélő történetírók viszonylag keveset említik a nővérét, Octaviát, habár azt kiemelik, hogy nagy befolyással rendelkezett a köztársaság végén és a principatus elején.¹ Ezt úgy is megfigyelhetjük, ha a korban hasonló jelentőségű és befolyású, valamint hasonló szerepű nőkkel vetjük össze, mint Fulvia,² Livia³ vagy Kleopátra.⁴ Különböző aspektusokat, valamint a nők működésének időpontját figyelembe véve lehet hasznos ez az összevetés. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Kleopátra jóval többször kerül központi szerepbe, mint a többiek. Ez nem meglepő, hiszen egyértelműbben, *önjogon* alakította a politikát, nem elsődlegesen feleségként, mint a többi kiemelt alak, így ő bizonyos tekintetben eltér tőlük. Azonban a hasonló körülmények, valamint az, hogy az áttekintett forrásanyagban sokszor Antoniusszal kapcsolatban kerül a történetírói látókörbe, mégis relevánssá teszik az említését Octaviával összefüggésben. Valamint fontos megemlíteni azt is, hogy Livia és Octavia a forrásokban többször nem önmaguk által, hanem gyerekeik, unokáik révén kerülnek elő.⁵ Az anyaság szerepe Kleopátra és Fulvia említésénél kevésbé tűnik meghatározónak, Livia és Octavia azonban ezen a motívumon keresztül összehasonlításra is kerül.⁶ Emellett összekapcsolja őket Augustus, mint Livia férje és Octavia testvére, így emiatt is sokszor egymás mellé kerülnek. Érdekes még megemlíteni, hogy Octavia és Fulvia különösen közel állnak egymáshoz a befolyásukat és mozgásterüket illetően (legalábbis

¹ Pl. Plutarkhosz és Cassius Dio is erőteljesen kiemeli a szerepét az Octavianus és Antonius közti rövid életű béke megeremtésében. Plutarkhosz *Ant.* 31.; Cassius Dio 48.31.

² Szülei (Marcus Fulvius Bambalio és Sempronia) egyetlen gyermekeként nagy örökséggel és bizonyos szinten nagy politikai tőkével rendelkezett. Első férje Publius Clodius Pulcher néppárti politikus volt, házasságuk valószínűleg harmonikus volt, hamar két gyermekük született (Claudius és Claudia). A politikai életben való aktív részvétele ekkor nem olyan egyértelmű, mint később, ám már itt is feltételezhető. Férje meggyilkolása után jelentős szerepet vállalt, tudatossága itt már látható. A gyász letelte után Gaius Scribonius Curio tribunushoz ment feleségül. Az ő halála után kötött házasságot Antoniusszal 44-ben, két fiuk született, Marcus Antonius és Iullus. 44 – 40 között nagyon központi szerepbe kerül a történetíróknál is, politikai szerepvállalását – negatív módon bemutatva – több forrás is taglalja. (Celia E. Schultz: *Fulvia - Playing for Power at the End of the Roman Republic.* (Women in Antiquity.) Oxford 2021.

³ Marcus Livius Drusus Claudianus és Alfidia lánya, első férje Tiberius Claudius Nero. 38-ban első férjétől elvált és Octavianushoz ment feleségül, miután megszületett második fia (első fia Tiberius), Drusus (az esküvő hivatalos dátumát Drusus születése elé tették három hónappal). A princeps feleségeként nagy befolyással bírt (és gyakorolta is a befolyását). (Különböző kitüntetett jogairól, szerepköreiről, címeiről lásd lejjebb.) Befolyása fia, Tiberius uralkodása alatt i. u. 29-ben bekövetkezett haláláig már csökkent. (Anthony A. Barrett: *Livia. First Lady of Imperial Rome.* London 2002.)

⁴ XII. Ptolemaiosz lánya, hosszas trónviszályok után Egyiptom uralkodója. Octavianus győzelme után Antoniusszal együtt öngyilkosságot követett el 30-ban. Bár hivatalosan fia, Caesarion kerül a trónra, halálával valójában véget ér a Ptolemaiosz-dinasztia uralma Egyiptomban. (Duane W. Roller: *Cleopatra. A Biography.* (Women in Antiquity.) Oxford 2010.)

⁵ Pl. Suetonius: [Tiberius] *Dehinc pubescens Actiaco triumpho currum Augusti comitatus est sinisteriore funali equo, cum Marcellus Octaviae filius dexteriore veheretur.* (Később mint serdülő ifjú az actiumi győzelem emlékére rendezett diadalmenetben Augustus kocsiját kísérve, a bal oldalon befogott lovon ült, míg Marcellus, Octavia fia, a jobb oldalon lovagolt.) (Suet. *Tib.* 6.) (ford.: Kis Ferencné – Terényi István)

⁶ Pl. Seneca konkrét összehasonlítása: *Octavia et Livia, altera soror Augusti, altera uxor, amiserant filios iuvenes, utraque spe futuri principis certa.* („Octávia és Livia, az egyik nővére, a másik neje Augustusnak, elveszték ifjú fiaikat, mindketten biztos kilátással bírván a fejedelemségre.”) (Sen. *ad Marc.* 2.3) (ford.: Lévay József) (Latin szövegek forrása: The Latin Library (<https://www.thelatinlibrary.com/>) utolsó elérés ideje: 2025. 01. 14.)

feleségként). Érdekes, hogy az Antoniusszal kötött házasságuk hasonló ideig is tartott, és Fulvia valamivel még így is többet szerepel a forrásokban. Ez akkor izgalmas különösen, ha kiemeljük Octavia rokoni kapcsolatát Augustusszal, illetve azt, hogy az ő házassága egy politikailag valamivel hektikusabb időt ölel fel.⁷ Ha tehát a házasságukat és az azon belüli befolyásukat vizsgáljuk, érdemes ezeket is számításba venni.⁸

A fentebb említett szempontokat figyelembe véve azt láthatjuk, hogy Octavia valamivel kevesebbszer tűnik fel, mint más hasonló helyzetben lévő kortársai neve és alakja.⁹ Azok a jelenetek azonban, amelyeket a szerzők feljegyeznek az életéről, szinte mind pozitív fényben tüntetik fel őt. Ez a mozzanat nagyban eltér attól, ahogy a többi említett nő képét formálják utólag, hiszen Kleopátra¹⁰ és Fulvia¹¹ nagyrészt negatív színben jelenik meg, Livia¹² pedig sokszor ambivalens, ami szintén összefügghet az aktív politikai szerepvállalással.¹³ Az adott nők pejoratív képe sokszor arra szolgál, hogy a hozzájuk valamilyen szinten kapcsolódó férfiakat esetlegesen negatív színben tüntesse fel.¹⁴ Octavia pozitív ábrázolása is köthető ehhez, hiszen itt alakja pont arra szolgálhat, hogy Antonius hibái kidomboríthatóak legyenek a „csodálatra méltó asszonnyal” kötött házasságában.¹⁵

⁷ Lásd pl. Antonius és Augustus konfliktusait, és ebben Octavia szerepét. A jelentősége nagy, de vitatott, pl. Mary White Singer túlzónak gondolja azt a szerepet, amit Plutarkhosz és Cassius Dio Octaviának tulajdonít, és ami akár köszönhető Antonius negatívvá alakított képének is (*Mary White Singer: Octavia's Mediation at Tarentum. The Classical Journal.* 43/3. (1947) 173 – 178. 174 – 175.)

⁸ Megjegyzendő azonban, hogy ahogyan azt Schultz monográfiájában kiemeli: Fulvia központi szerepet töltött be a kortárs politikai életben; míg más női kortársai (Kleopátrán kívül) csak a „kulisszák mögött” tevékenykedtek igazán, addig ő aktívabban politizált. (*Schultz, C.: Fulvia i. m. 5.*) Ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy valamivel többször említik, mint Octaviát, hiszen ő nem igazán lépett úgy fel expliciten a politikai térben, mint Fulvia.

⁹ A kiemelten vizsgált forrásokban **Octaviát**: Plutarkhosz: 22, Suetonius: 17, Cassius Dio: 8, Appianosz: 7, Velleius Paterculus: 3 (**összesen 58**) említi név szerint; ezzel szemben **Kleopátrát** Plutarkhosz: 85, Suetonius: 9, Cassius Dio: 66, Appianosz: 29, Velleius Paterculus: 6 (**összesen 195**) említi név szerint; **Liviát** Plutarkhosz: 3, Suetonius: 34, Cassius Dio: 47, Appianosz: 0, Velleius Paterculus: 4 (**összesen 88**) említi név szerint; **Fulviát** Plutarkhosz: 18, Suetonius: 3, Cassius Dio: 25, Appianosz: 14, Velleius Paterculus: 2 (**összesen 62**) említi név szerint. Ezek az adatok, bár nem feltétlenül reprezentatívak, mégis érdekes képet vázolhatnak fel az olvasó előtt.

¹⁰ Lásd pl. Duane W. Roller biográfiáját, ahol kiemel néhány fontosabb antik forrást az egyiptomi uralkodóról, és megjegyzi, hogy valójában a későbbi források festik negatívan, a kortársak ezt kevésbé, vagy inkább ámyaltan teszik (*Roller, D. W.: Cleopatra i. m. 169 – 172.*)

¹¹ Velleius Paterculus például úgy írja le, mint *nil muliebre praeter corpus*, „a testén kívül semmi nem nőies” vö. Schultz elemzését. (*Schultz, C.: Fulvia i. m. 18.*)

¹² Stephen Prevoznik emeli ki pl. Livia alakját Tacitus *Annales* munkájában, akit mostohaként (*noverca*) nevez meg, ezzel antipatikussá téve alakját. (*Stephen Alexander Prevoznik: Women in Livy and Tacitus. Honors Bachelor of Arts.* 46. (2021.) 1 – 41. 14 – 15.)

¹³ Itt kérdéses, hogy valójában mennyire aktív ez a szerep, vö.: *Barrett, A. A.: Livia i. m. 96.*

¹⁴ Pl. *Prevoznik: Women i. m. 15.*

¹⁵ Vö. pl.: Plutarkhosz: „[Antonius] bár nem tagadta Kleopátrával folytatott viszonyát, feleségül nem óhajtotta, mivelhogy értelme ekkor még harcban állt az [...] szerelmével. [...] a házasságot mindenki igyekezett létrehozni abban a reménységben, hogy ha Octavia, aki nemcsak igen szép, de igen méltóságteljes és okos asszony is volt, férjhez megy Antoniushoz, és Antonius megszereti (ami ilyen feleség esetében igen valószínűnek látszott), ez előmozdítja majd mindnyájuk üdvét, és a közállapotok összhangját.” (Plut. *Ant.* 31.)

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy a történettudományban is igen keveset vizsgált¹⁶ Octavia alakjának érzékelésében és értékelésében milyen szerep jelenik meg a történetíróknál. Valamint a képét hogyan befolyásolták az irányába is felállított általános elvárások (és pontosan mik is lehettek ezek). Melyek voltak azok a szerepek, amiknek meg kellett felelnie, illetve miért lehet, hogy ő „jobban” megfelelt nekik, mint a kortársai? Miért tűnik olyan eltérőnek az értékelése, mint a hasonló szerepeket betöltő nőké? Miért van az, hogy valamivel kevesebbet említik, mint másokat, illetve ez a kettő mozzanat összefügg-e valamilyen módon? Miért tűnik ki az alakja általában csak pozitív módon, miért játszik sokszor szinte *ellensúlyozó* szerepet a kortársaival szemben? Ezzel esetleg kevésbé jelentőssé válik a saját jogon való említése, szinte láthatatlanná teszik a saját aktív politikai szerepvállalását, ami Augustus korában bizonyos tekintetben kiemelkedő volt. Ennek a vizsgálatára a dolgozatomban egy rövid életrajzi kitekintés után átnézek néhány specifikus szerepkört, amit Octavia a róla írt forrásokban betöltött: kiemelem a (gyászoló) anya szerepét, a béketeremtő feleségét, a jó testvérét. Valamint arra is kitérek, hogy hogyan navigálhatta ezeket a szerepeket ahhoz, hogy esetleg aktívan alakíthassa a (politikai) környezetét.

Octavia rövid életrajza

Octavia Minor, Atia és Gaius Octavius lánya i. e. 69 – 66 között születhetett.¹⁷ Tehát Octavianus édestestvére, valamint Octavia Maior féltestvére volt. Ugyan Plutarkhosz *Octavia Maiorként*, Octavianus féltestvéreként említi Antonius életrajzában, ez valószínűsíthetően tévedés.¹⁸ Az első házasságát 56 – 54¹⁹ körül kötötte Gaius Claudius Marcellusszal (aki 50-ben elérte a consuli méltóságot) a házasság a férfi haláláig tartott. A Gaius Marcellus és Caesar közötti ellenségeskedés miatt már ekkor megtapasztalta a

¹⁶ Teljességre törekvő átfogó tanulmányok Octavia életéről Mary White Singer 1944-es publikálatlan doktori disszertációja („Octavia Minor, Sister of Augustus: An Historical and Biographical Study”), valamint Katrina Moore „Octavia Minor and the Transition from Republic to Empire” című 2017-es szakdolgozata.

¹⁷ Ez az adat megosztja a kutatókat, vö. Hope és Moore érvelését az előbbi és az utóbbi mellett. (Valerie Hope: Octavia: A Roman Mother in Mourning. In: Maternal Conceptions in Classical Literature and Philosophy. Ed. Alison Sharrock – Alison Keith. (Phoenix Supplementary volume 57.) Toronto 2020. 270 – 295. 276. és Katrina Moore: Octavia Minor and Patronage. In: The Routledge Companion to Women and Monarchy in the Ancient Mediterranean World. Ed. Elizabeth D. Carney – Sabine Müller. New York 2021. 375–387.

376.) Érdekes módon abban egyetértenek a kutatók, hogy Octavianus nővére, a források magyar fordításában mégis sokszor a húgként említik.

¹⁸ Nem összekeverendő tehát személye Octavia Maiorral, a féltestvérével, ahogyan azt Singer az ezzel foglalkozó tanulmányában kiemeli. (Mary White Singer: The Problem of Octavia Minor and Octavia Maior. Transactions and Proceedings of the American Philological Association 79. (1948) 268–274.

¹⁹ A továbbiakban említett évszámok időszámításunk előtt értendők, kivéve, ha arra külön utalás található.

feszültséget családja és férje között, illetve feltételezhetően a közvetítő („mediátor”) szerepet is.²⁰ Ebből a házasságából három gyermeke született, Claudia Marcella Maior (43 körül), Marcus Claudius Marcellus (42 körül), és Claudia Marcella Minor (40 körül).²¹ Cassius Dio kiemeli, hogy második lányával volt terhes, amikor újraházasodott.²² Első férje 40 májusában történő halála után ugyanis (a senatus engedélyével²³) a szintén nemrég megözvegyült Marcus Antoniushoz ment feleségül, miután a triumvirek Brundisiumban egyezményt kötöttek, és ezzel a házassággal biztosították a létrejött békét.²⁴ 39–37 között Athénban tartózkodott Antoniusszal (és a két fél korábbi házasságaiból származó gyermekekkel), ahol férjével együtt kiemelt tiszteletet kapott.²⁵ Antonius és Octavia kapcsolata ekkor még kifejezetten harmonikusnak mondható. A házasságából két lánya született, Antonia Maior (39 körül) és Antonia Minor (36 körül).²⁶ Második házassága alatt valószínűleg – első római nőként – őt emberként, önmagaként ábrázoló pénzérméket bocsátottak ki.²⁷ (Ezeket tehát *Octaviaként* szerepel, nem pedig istennőként, mint korábban esetleg Fulvia.²⁸) 37-ben Tarentumnál a forrásaink szerint komoly szerepet vállalt bátyja és férje békítésében. 35-ben Liviával, Octavianus feleségével közösen megkapták az önálló rendelkezés jogát (*tutela* nélkül) saját vagyonukról, szobrokat állíthattak nekik, valamint megkapták a főként tribunosoknak kijáró sérthetlenséget, a *sacrosanctitast*.²⁹ Lehetséges, hogy testvére ezek mellett oszlopocsarnokot is építtetett nevében.³⁰

²⁰ Pl. Katrina Moore kiemeli, hogy a házasságkötéskor férje és nagybátyja politikai ellenfelek voltak, emiatt Octaviának a negyvenes években navigálnia kellett férje és családja között. Azt is megjegyzi, hogy Caesar és Gaius Marcellus közeledésében szerepet játszhatott Octavia. (Moore, K.: Patronage i. m. 376.)

²¹ Hope, V.: Octavia i. m. 276.

²² „Antonius feleségül vette Caesar nővérét, Octaviát, aki ekkor már özvegy volt, bár gyermeket várt; [...]” (Cass. Dio 48. 31.) Ezt más források nem támasztják alá.

²³ Eleanor G. Huzar: Mark Antony: Marriages vs. Careers The Classical Journal 81/2 (1985/1986) 97 – 111. 104. Az özvegy nőknek diszpenzációra volt szükségük a gyászidőszak tíz hónapjának lejárta előtt kötött házassághoz, a férfiaknak ez nem kellett.

²⁴ Vö. Emilio Gabba: The Perusine War and Triumviral Italy. Harvard Studies in Classical Philology. (1971) 139 – 160. 152

²⁵ Athena Poliasként és Dionysosként ünnepelték a házaspárt az athéniak. Lásd pl.: Antony E. Raubitschek: Octavia's Deification at Athens. Transactions and Proceedings of the American Philological Association 77. (1946) 146–150. 146 – 147.

²⁶ Hope, V.: Octavia i. m. 276 – 277.

²⁷ Az Octaviát ábrázoló pénzérméhez vö.: Lucia Carbone: Octavia Minor, a Wonder of a Woman. New York 2022. <https://numismatics.org/pocketchange/octavia/> (a letöltés ideje: 2025. 01. 04.) Vagy Moore, K.: Patronage i. m. 379 – 380.

²⁸ Vitatott, hogy valóban Fulvia arcát ábrázolják-e a pénzérmék. (Schultz, C.: Fulvia i. m. 14 – 16.)

²⁹ Ez nagyon jelentős, hiszen ez egyébként specifikusan csak tisztviselőket és Vesta szüzeket érintett rajtuk kívül, ők pedig úgy kapták meg, hogy nem viseltek tisztséget. Ez az esemény Cassius Diónál jelenik meg (Cass. Dio 49. 38.), értelmezési lehetőségekről lásd pl. Lien Foubert: Vesta and Julio-Claudian Women in Imperial Propaganda. Ancient Society 45. (2015) 187 – 204., Marleen B. Flory: Livia and the History of Public Honorific Statues for Women in Rome. Transactions of the American Philological Association 123. (1993) 287–308.

³⁰ Itt valószínűleg nagy szerepet vállalhatott ebben az esetben Octavia patronusként, és lehet, hogy a kutatók összekevernek két porticust (Porticus Octavia és Porticus Octaviae), Octavia talán a saját nevében építtette a fent említett csarnokot, Augustus pedig a másikat újította fel. (Moore, K.: Patronage i. m. 381 – 382.)

Ugyan házasságuk hivatalosan 32-ig tartott, 37 után Antonius és Octavia nem találkoztak többet, ugyanis Antonius a keleti hadjáratokkal volt elfoglalva, Octavia pedig visszatért Rómába.³¹ A források szerint Octavianus már korábban támogatta a válást, nővére azonban továbbra is Antonius feleségként viselkedett, a házában maradt, nevelte a gyermekeiket és vendégül látta Antonius szövetségeseit. Azonban férje és testvére további távolodása, valamint Antonius házassága Kleopátrával végül odáig vezetett, hogy 32-ben hivatalosan is elváltak.³² Ezután pedig már a háború sem volt többé elkerülhető. A válás (majd Antonius halála) után Octavia nevelte Antonius többi házasságából származó gyermekét is.³³

Életében – és főként a forrásokban megjelenő ábrázolásában – kiemelt szerepet kap egyetlen fia, Marcellus halála 23-ban. Marcellus Augustus lehetséges örököse volt, már fiatalon tisztségeket kapott, részt vett a hivatalos eseményeken, valamint Augustus feleségül adta hozzá a lányát, Juliát. A források szerint a tehetséges Marcellus karrierje gyorsan ívelt fel, ám hamarosan bekövetkezett betegsége és korai halála, amely megrázta a principatust.³⁴ Fia halálával Octavia a közéleti szerepéből, jelentőségéből veszített. Seneca a Marciához intézett gyászbeszédében utal rá, hogy teljesen visszavonult, már élete végéig gyászolt.³⁵ 11-ben halt meg (az ötvenes éveiben), öccse gyászát kiemeli többek között Suetonius Augustus életrajzában.³⁶

Octavia mint béketeremtő

Octavia első „diplomáciai” szereplésére már nagyon korán, 54-ben sor kerülhetett volna. Saját lánya, Julia halála után ugyanis Julius Caesar feleségül akarta őt adni Pompeiushoz. Az ekkor már férjes Octavia válása és új házassága nem lett volna teljesen szokatlan,³⁷ a házasságkötésre azonban végül nem

³¹ Pl. *Huzar, E. G.*: Mark Antony i. m. 106., Antonius visszaküldte Rómába Octaviát

³² Antonius és Kleopátra kapcsolata hosszú éveken keresztül tartott, már Antonius és Octavia házassága előtt is. Legkésőbb 45–44 körül már ismerték egymást, 40-ben ikreik születtek. 36-ban kötött házasságukról, valamint arról, hogy Antonius három gyermeküket sajátjának vallotta, tudtak Rómában, ám nem ismerték el. Antonius és Kleopátra kapcsolatáról, valamint Antonius házasságairól lásd pl.: *Huzar, E. G.*: Mark Antony i. m. 107 – 111.

³³ Plutarkhosz említi, hogy kilenc gyereket nevel majd Octavia, akiknek majd segít jó házasságokat is kötni: „[...] saját gyermekeivel együtt neveltette fel őket. Kleopatrát [...] Iubához, a legműveltebb királyhoz adta feleségül. Fulviától született fia, Antonius olyan magas polcra emelkedett, hogy míg Caesar kegyeiben az első helyet [...] [Marcellust] Caesar örökbe fogadta és vejévé tette, [Octavia lányai] közül pedig az egyiket Agrippához adta nőül. [...] Octavia azt ajánlotta, hogy Agrippa vegye feleségül Caesar leányát, miután a maga feleségétől elvált [...] [leányát] Antoniuszal házastotta össze, Caesar leányát pedig Agrippa vette el feleségül. [...] (Plut. *Ant.* 87.) (Ford. Máthé Elek)

³⁴ *Hope, V.*: Octavia i. m. 278 – 279.

³⁵ Ehhez a szerepvesztéshez vö.: *Hope, V.*: Octavia i. m. 281.: Kiemeli, hogy ez a fajta gyász kortársaknál nem jelenik meg ilyen hangsúlyosan, valamint azt, hogy ez nem egyszerűen egy rettenetes gyász, hanem egy gyakorlati, bizonyos szintű befolyásvesztés.

³⁶ „[...] Octaviát, a húgát pedig ötvennégy éves korában [veszítette el]. A legnagyobb tisztelettel adózott mindkettőnek nemcsak életükben, de haláluk után is.” (Suet. *Aug.* 61.)

³⁷ A férj, a feleség, vagy a feleség apja is kezdeményezhetett válást ekkor Rómában, az arisztokrácia köreiben nem volt szokatlan jelenség, ahogy pl. Cicero leveleiből is kiejlik. (*Susan Treggiari*: Divorce Roman Style: How Easy and How Frequent was it? In *Marriage, Divorce, and Children in Ancient Rome*. Ed. Beryl Rawson, Oxford 1991. 31 – 46. 44.)

került sor.³⁸ A lehetőség mégis fontos, hiszen látható, hogy milyen nagy szerepe lehet egy házasságnak, valamint egy család elvárásait, továbbá Caesar közelsége is kirajzolódik belőle. Ha ez a nagy jelentőségű házasság nem is jött létre, Octavia fiatal éveit sem mentesek a később oly fontossá váló mediátori szereptől első férje, Marcellus és Caesar feszült viszonya miatt.³⁹ Mindenesetre a közvetítői szerep második házasságával teljessé vált. Ez a házassága Antoniusszal, majd befolyása férjére és öccsére hozzájárult a triumvirek közötti béke létrejöttéhez, majd annak fennmaradásához évekig. Jelentősége különösen Plutarkhosznál figyelhető meg, legalábbis itt aktívabb szerepet is kap a bátyja és férje közötti egyezség létrehozásában.

A 41 és 40 között zajló perusiai háború a brundisiumi békével zárult. Ezt a békét elősegítette Antonius második feleségének halála (akit a kortársak hibáztattak az eseményekért⁴⁰), illetve a két hadvezér embereinek együttműködése. Octavianus oldaláról Maecenas, Antonius oldaláról pedig Caius Asinius Pollio tárgyalt, valamint köztes fél volt Cocceius, aki mindkét férfival jó viszonyt ápolt.⁴¹ A béke létrejöttében emellett nagy szerepet játszott Octavia, akit első férje halála után nem sokkal feleségül adtak a szintén megözvegyült Antoniushoz (a gyász időszakát lerövidítették, amit külön kiemel Plutarkhosz, Cassius Dio pedig arra is kitér, hogy ekkor Octavia terhes volt, ezzel nyomatékosítva a házasságkötés hirtelenségét). Az itt betöltött mediátori szerep nagyrészt még passzív, hiszen a házasságáról mások döntöttek, és a források ekkor nem említenek bármilyen aktív, cselekvő részvételt. Nem is ez volt az első házassági kapcsolat a két férfi között, hiszen korábban már Octavianus feleségül vette Claudiát, Fulvia Antonius előtti házasságából született lányát.⁴² A Brundisium után létrejött kötelék azonban ennél szorosabb volt, hiszen közelebbi rokoni kapcsolatot teremtett a triumvirek között. A házassághoz fűzött remények megjelenhettek a kortársak írásaiban,⁴³ valamint kiemelik a történetírók is. Appianosz szerint *a hadsereg a hírt örömrivalgással fogadta*.⁴⁴ Cassius Dio szerint Augustus és Antonius ekkor nagyban megváltoztatták a viselkedésüket.⁴⁵ A legtöbbet Plutarkhosz mondja a létrejött házasságról: „... Ezt a házasságot mindenki igyekezett létrehozni abban a reménységben, hogy ha Octavia, aki nemcsak igen szép, de igen méltóságteljes és okos asszony is volt, férjhez megy Antoniushoz, és Antonius megszereti

³⁸ *Ad retinendam autem Pompei necessitudinem ac voluntatem Octaviam sororis suae neptem, quae Gaio Marcello nupta erat, [...]* „Aztán, hogy rokoni és baráti kapcsolatait [Caesar] Pompeiusszal megújítsa, feleségül kínálta neki testvérhúga unokáját, Octaviát, aki előzőleg Caius Marcellushoz ment férjhez, [...]” (Suet. *Iul.* 26.)

³⁹ Lásd pl. *Katrina Moore*: Octavia Minor and the Transition from Republic to Empire. Clemson University 2017. 9–10.

⁴⁰ Vö. pl. *Josiah Osgood*: Caesar's Legacy. Civil War and the Emergence of the Roman Empire. Cambridge 2006. 187.

⁴¹ A perusiai háborúhoz bővebben lásd pl. *Gabba, E.*: The Perusine War; *Osgood, J.*: Caesar's Legacy.

⁴² *Schultz, C.*: Fulvia i. m. 91.: A politikai közeledésért létrejött házasság 43 – 41-ig tartott, majd egy Fulviával kitörő konfliktus miatt válással végződött. A történetírók említik, hogy Octavianus ekkor nyilvánosan kijelentette, hogy Claudia még szűz. (Pl. Suet., *Aug.* 62.)

⁴³ Lásd Vergilius, *IV. ecloga* (vö. *Moore, K.*: Octavia Minor i. m. 90.)

⁴⁴ App. *B. Civ.* 5. 17.66; Ford.: Hahn István

⁴⁵ Cass. Dio. 48.31.

(ami ilyen feleség esetében igen valószínűnek látszott), ez előmozdítja majd mindnyájuk üdvét, és a közállapotok összhangját.⁴⁶ Octavia egyértelműen pozitív fényben jelenik meg ezekben a forrásokban, és továbbra is Plutarkhosz az, aki legtöbbet és legpozitívabban foglalkozik alakjával. Minden bizonnyal tudatos szerkesztést láthatunk, ha figyelembe vesszük, hogy egy pár mondattal korábban a szerző kiemeli Antonius kapcsolatát Kleopátrával⁴⁷: ... *bár nem tagadta Kleopátrával folytatott viszonyát, feleségül nem óhajtott, mivelhogy értelme ekkor még harcban állt az egyiptomi királynő iránt érzett szerelmével.*⁴⁸ Plutarkhosz mintha már itt szembeállítaná Octaviát Kleopátrával, akit sokkal rosszabb színben tüntet fel,⁴⁹ valamilyen kontrasztot képezve kettejük között. Az egyik szereplőhöz biztos, pozitív és politikailag előnyös kilátásokat köt, a másikhoz pedig ennek pont az ellentétét. Octavia bemutatásában kiemeli, hogy *χρήμα θαυμαστόν ὥς λέγεται γυναικός γενομένην*, vagyis *mint mondják, csodálatra méltó asszony volt.*⁵⁰ Pelling a kommentárjában megemlíti, hogy a szófordulat („mint mondják”, nem „mint ahogy a mondás tartja”) akkor nem egy bevett kifejezés, külön csodálatot jelölhet.⁵¹ Azzal, hogy a *szépséget* és az *okosságot* (*κάλλει τοσοῦτω σεμνότητα καὶ νοῦν ἔχουσιν*) használja Octavia jellemzésére, tovább építi a szembenállást, hiszen Kleopátrára is hasonlóan hivatkozik. Octavia méltó ellenfele Kleopátrának, a párhuzammal szinte azt a képet festi a befogadó elé, mintha a két szereplő között sodródó harmadik, Antonius, csak a saját érzelmei miatt kerülne majd véglegesen Octavianusszal szembe. Ezt a motívumot erősítheti az, hogy Plutarkhoszt az életrajzainál kevésbé érdekli a *konkrét* politika, és jobban a személy.⁵²

Octavia tehát már a házassága révén biztosított közeledést a triumvirek között, azonban ezt a szerepet aktívan, tudatosan is alakította. A következő megfogható diplomáciai helyzet, ahol aktívan is fellépett, a tarentumi egyezmény volt 37-ben.⁵³ A közbenjárásának köszönhetően sikerült megállítani a közelgő háború kitörését egy ideig testvére és férje között. Több forrás is kifejezetten neki tulajdonítja a konfliktus megoldását az adott helyzetben (Cassius Dio, Plutarkhosz, Appianosz). Octavia, Eleanor Huzar kifejezésével élve „visszafogottan, de ugyanolyan eltökéltséggel” mozgott a politikai térben, mint korábban a sokat szidott Fulvia.⁵⁴ A források szerint vagy Antonius vagy saját⁵⁵ kérésére utazott Athénból Tarentumba Octavia, hogy találkozhasson Octavianusszal, valamint Maecenasszal és Agrippával.

⁴⁶ Plut. *Ant.* 31.4. (Ford.: Máthé Elek)

⁴⁷ Plut. *Ant.* 31.2., Vö. *Christopher B. Pelling*: Plutarch: Life of Antony. (Cambridge Greek and Latin Classics) Cambridge 1988. 202.

⁴⁸ Az *értelme harcban állt* típusú fordítások Pelling szerint hibásak (Pelling, C. B.: Plutarch i. m. 202.

⁴⁹ Antonius veszte az iránta érzet szerelem, lásd pl. Plut. *Ant.* 36.1.

⁵⁰ Plut. *Ant.* 31.1. Ford.: Máthé Elek

⁵¹ Pelling, C. B.: Plutarch i. m. 202.

⁵² Plut. *Alex.* 1. 2.

⁵³ Az egyezmény hátteréhez lásd pl. *Singer, Mary White*: Octavia's Mediation i. m. 173.

⁵⁴ Huzar, E. G.: Mark Antony i. m. 105.

⁵⁵ App. *B. Civ.* 17. 93., Plut. *Ant.* 35.1.

Plutarkhosz így ír a találkozásról: *...könyörgött hozzá [Octavianushoz], ne hagyja, hogy belőle, a legboldogabb asszonyból a legszerencsétlenebb legyen. Most mindenki úgy tekint rá, mint aki két imperator közül az egyiknek a felesége, a másiknak a nővére. „De ha felülkerekedik a gonoszság, és kitör a háború, ti ugyan nem tudhatjátok, melyikőtöknek adja majd a végzet a győzelmet vagy a vereséget, de rám mindenképpen nyomorult sors vár.”*⁵⁶ Appianosz művében igazi együttműködést fedezhetünk fel Antonius és Octavia között. Octavia tárgyal férje nevében a testvérével, ahol Octavianus sérelmeire pontosan tudja a megfelelő válaszokat. Az adott magyarázatok testvére problémáira (pl. miért nem találkozott vele Antonius Brundisiumnál egy évvel korábban⁵⁷) arra utalnak, hogy pontosan tudhatta, hogy hogyan tárgyaljon, miket válaszoljon a kérdésekre.⁵⁸ Plutarkhosz erőteljesen emeli ki a szerepét azzal, hogy Octavia „megszólal”: azon túl, hogy említené a hatását, a szerző az oratio rectával külön hangsúlyossá teszi jelenlétét. Octavia beszéde teljesen a személyes szférában marad, nem politikai, a saját szerepét és „sorsát” emeli ki. A közvetítő szerep, amelyet itt felvesz, nem teljesen szokatlan és nem is irritáló a római befogadó számára, hiszen gondolhatunk akár a szabin nők motívumára,⁵⁹ ami nagyban hasonlít az itt megjelenő békítő szerepre. Magánál Plutarkhosznál sem áll egyedül ez a békítő beszéd, ugyanis hasonló hallhatunk többek között Coriolanus anyjától, Volumniától is.⁶⁰ Beszéde és megjelenése az adott jelenetben egyszerre szenvedélyes és visszafogott, ezzel is erősítve a tiszteletre méltó, áldozatkész és odaadó nő képét, amit a szerző eddig is ábrázolt (és szembeállított Kleopátrával). Bár a szövegben a saját viszonyát emeli ki a két férfival kapcsolatban, teljesen személyessé téve ezzel a közvetítését, fontos megjegyezni, hogy közvetítése valójában is egy politikailag nagyon fontos lépés volt, amivel elodázta az Antonius és Augustus közötti háború kitörését.

A nyilvánvalóan a két triumvirnek fontos és képletes megoldás, hogy a mindkettőjükhöz kötődő asszony könyörgése folytán közelednek egymáshoz, Octavia részéről mutat valódi diplomáciai megfontolást és kezdeményezést. Mielőtt testvérével egyeztetett volna, maga mellé állította Octavianus bizalmasait, Agrippát és Maecenast. Miután Agrippa és Maecenas támogatását megszerezte, sikerült meggyőznie (vagy legalábbis befolyásolnia) a triumvireket a tarentumi egyezmény létrehozásáról, amely

⁵⁶ Plut. *Ant.* 35.3.

⁵⁷ Singer; Mary White: Octavia's Mediation i. m. 173 – 174., elkerülték egymást, mikor Octavianus Sextus Pompeiusszal szembe segítséget kért. App. *B. Civ.* 5.17.9.

⁵⁸ Singer; Mary White: Octavia's Mediation i. m. 175.

⁵⁹ Lásd pl. Huzar; E. G.: Mark Antony i. m. 104.

⁶⁰ Plut. *Cor.* 35.: „[...] Feleséged és gyermekeid vagy hazájukat veszítik el, vagy téged. Én nem várom meg élve, hogy a sors legyen a döntőbíró ebben a háborúban, mert ha nem tudlak rábíni, hogy viszály és háború csapásai helyett a baráti egyetértést válaszd, és mindkét nép jótevője légy, ahelyett, hogy az egyik megrontója volnál, tudd meg és készülj fel rá: nem támadhatsz hazádra, csak ha előbb szülőanyád holttestén átlépsz. Nem kívánhatod tőlem, hogy bevárjam a napot, amikor azt kell látnom, hogy római polgárok tartanak diadalmenetet fiam felett, avagy ő vonul be Rómába diadalmenet élén mint ellenség. [...]” Ford.: Máthé Elek. Az összefüggésre Pelling felhívja a figyelmet: Pelling, C. B.: Plutarch i. m. 215.

még öt év békét biztosított. Nemcsak férje érdekeit képviselte testvérével szemben, Antoniust is rávette az Octavianus felé való közeledésre.⁶¹ Mindkét férfi katonai támogatást nyújtott a másiknak⁶² a Sextus Pompeius (Augustus részére), illetve a parthusok elleni (Antoniust részére) háborúkra. Ebben is kiemelik Octavia szerepét a források. Emellett újabb – végül nem beteljesült – házassági kapcsolatot is szorgalmazott a két férfi között: Julia és Marcus Antonius Antyllus (Fulvia és Antonius első fia) között. Jelentőségét korabeli érmék is mutatják, melyen Antonius magát Brundisium, valamint Tarentum után vagy csak Octaviával, vagy Octaviával és Octavianusszal közösen ábrázoltatta. Ezek között található olyan érme is, melyen Octaviát a két férfival szemben ábrázolják, ezzel is alátámasztva befolyását a létrejött egységben.⁶³ Ebben a kétségtelenül a két férfi politikájában hangsúlyos szimbolikus gesztusban feltételezhetjük Octavia jelképes szerepén túl a valódi fontosságot is. Láthatjuk tehát, hogy házassága alapvetően a triumvirek egyezségének fenntartása miatt jött létre. Ezt a szerepet azonban nem csupán „elszenvedte”. Ugyan nem explicit módon politikai cselekvőként, de saját diplomáciai lehetőségeit és befolyását feltehetően jó érzékkel kihasználva a lehető leghosszabb ideig igyekezett meggátolni az elkerülhetetlen polgárháborút Antonius és Augustus között. A béke azonban nem tartott sokáig, és Octavia alakja az ellenségeskedés egy magyarázatát is adta. Már nem a két férfi közötti kapocs volt, hanem a nővér, akit a testvére védeni akar a megaláztatástól, aminek a férje teszi ki.

Octavia: testvér és feleség

Octaviát a vizsgált források a későbbi Augustus testvéreként mutatják be először,⁶⁴ és később is majd elsősorban ebben a kontextusban is beszélnek róla. Emellett természetesen fontosak az Antonius feleségeként eltöltött évek, az Octaviát említő forráshelyek jelentős része evvel az időszakkal foglalkozik (a források főként a házasságukról beszélnek). Az a tény, hogy mindig testvére, illetve férje függvényeként tűnik fel a forrásokban egyáltalán nem meglepő, érdemes azonban megvizsgálni, hogy ezek a szerepek, amelyekben megjelenik, milyen képet mutatnak róla, illetve milyen mozgásteret biztosíthattak számára: milyen korlátok és milyen lehetőségek jelentek meg előtte. Egyrészt közvetítő, egyesítő szerepet töltött be (és tölt be különösen a forrásokban) az egyik triumvir testvéreként, valamint a másik feleségeként, másrészt pedig nagy mozgásteret lehetett, hiszen gyakorlatban a korabeli Róma két legerősebb emberével állt kapcsolatban: férje Keleten, testvére Nyugaton gyakorolta a befolyását.⁶⁵

⁶¹ *Richard A. Bauman: Women and Politics in Ancient Rome.* London 1992. 91 – 92.

⁶² Míg Antonius ad neki 130 hajót, addig Octavianus valójában csak ígéretet tesz húszezer gyalogosról, amit aztán nem tart be. Vö. *Hegyi W. György: A külső munkatárs: Maecenas politikai pályafutása. Ókor: folyóirat az antik kultúrákról.* 10/1. (2011) 10 – 17. 11.

⁶³ *Moore, K.: Patronage* i. m. 379 – 380.

⁶⁴ Pl. *Plut. Ant.* 31.1.; Cass. *Dio* 47.7.

⁶⁵ *Moore, K.: Patronage* i. m. 380.

A források alapján közeli kapcsolatra következtethetünk Octavia és Augustus között. Ez a viszony megjelenik a használt szófordulatokban⁶⁶ és a leírt cselekedetekben is. Megtudjuk, hogy épületeket emeltethetett a nevében, Livianak és neki addig más nőknek nem juttatott kiváltságokat adott,⁶⁷ valamint azt is, hogy hallgatott a tanácsaira. Érdemes kiemelni itt a házasságokba (valamint az ezekkel létrejövő, politikai kapcsolatokba) való beleszólását.⁶⁸ Emellett bizonyos szinten mind a kinevezésekben,⁶⁹ mind kegyelemadásban is befolyásolta Augustust, aki több embernek is neki köszönhetően kegyelmezett meg.⁷⁰ Szoros kapcsolatot rajzolhat az olvasó elé Suetonius kijelentése: *[Augustus] egyszerű háziruhában járt, melyet nővére, felesége vagy leánya készített neki.*⁷¹ Ez a részlet elsősorban a princeps takarékoságát és az ősi szokásokhoz való visszatérését hivatott illusztrálni, azonban megjelenik benne az, hogy közös háztartásban is élhetnek, valamint emellett a testvérek közti közelség is. Ugyanígy kiemelhető, hogy együtt hallgatták Vergiliust, mikor felolvasta az *Aeneist*, amikor Octavia elájult az anekdota szerint.⁷² Kapcsolatuk szorossága tehát nagy hangsúlyt kap a történetíróknál, de biztos, hogy Octavianus már a kortárs rómaiaknak is meg akarta mutatni nővére személyének fontosságát, hiszen a jogok, az épületek, szobrok emelése, valamint az, hogy a fia elsőszámú örökös volt, mind erre utalnak. Ez utóbbit meg is fordíthatjuk: Octavia, ha rövid ideig is, a „trónörökös” anyja, és Juliának nemcsak nagynénje, de anyósa is volt. Az írott és tárgyi források mind arra utalnak, hogy a 30-as és 20-as években Octaviának kiemelt szerepe volt, nemcsak a befolyása lehetett nagy, hanem az ismertsége is. Ez a kapcsolat, valamint ez a szerep, a hűséges testvér képe kifejezetten hasznos lehetett Octavianus Antonius elleni propagandájában, de később is.⁷³

A másik oldalon ugyanis ott áll Octavia mint hűséges és „jó” házastárs is. Ez a kapcsolat azonban az írott források alapján nem volt ennyire kétoldalú. A történetírók által kiemelt, és például az érméken is ábrázolt remény, amit Octavia képviselt testvérként és feleségként, nem valósult meg. A házastársak közötti elvárt tisztelet, amit Octavia teljes mértékben teljesített, ugyanis nem viszonzta Antonius.⁷⁴ Ezt a kontrasztot kiemelik a szerzők: míg Antonius Kleopátrával van, sőt (római törvények alapján nem elfogadottan) feleségül veszi, addig Octavia mégsem távolodik el tőle. Antonius házában van, neveli a

⁶⁶ Pl.: Sen. *ad Pol.* 15.: *Divus Augustus amisit Octaviam sororem carissimam*

⁶⁷ Lásd pl. Fouber; L.: *Women in Imperial Propaganda* i. m. 193.

⁶⁸ Plu. *Ant.* 87.2 – 4.

⁶⁹ Bauman, R. A.: *Women and Politics* i. m. 100 – 103.

⁷⁰ Bauman, R. A.: *Women and Politics* i. m. 100 – 103.

⁷¹ Suet. *Aug.* 73.

⁷² Suet. *Verg.* 40.32.

⁷³ Pl. Matthew B. Roller: *Models from the Past in Roman Culture. A World of Exempla.* Cambridge 2018. 219.

⁷⁴ Moore, K.: *Octavia Minor* i. m. 115.

gyerekeit, ápolja a diplomáciai kapcsolatait, és még segítséget is küld neki a saját pénzéből.⁷⁵ A hűség és feleség és testvér így kényelmes és jól időzíthető *casus belli* lehetett Octavianus számára.⁷⁶ Az Actiumot közvetlenül megelőző években a hűség, de elárult, ennek ellenére sokáig kitartó nő kitűnő anyaga lehetett a propagandának, mintegy Rómát és Italiát megjelenítve, amelyeknek Antonius szintén hátat fordított Alexandriáért és Kleopátráért. Ezekben a szerepekben Octavia példaértékűnek tűnik a források alapján: testvérenek és férjének is a legjobbat akarja, még úgy is, hogy az utóbbi ezt nem viszonzza. Plutarkhosz így ír róla: *Caesar felszólította, hogy költözzék hozzá, mivel férje méltatlanul bánt vele, de Octavia nem volt hajlandó elhagyni férje házáat, és arra kérte Caesart, hogy ha csak valami más okból nem határozta el magát a háborúra Antonius ellen, az ő személyét ért sérelmet semmiképpen se tekintse oknak, mert nem volna szép dolog, ha az emberek azt hallanák, hogy a két legnagyobb hadvezér polgárháborúba döntötte a rómaiakat, az egyik, mert szerelmes volt egy nőbe, a másik pedig mert féltékeny volt.*⁷⁷ Ugyan más forrásban nem találunk utalást arra, hogy Octavianus sürgette volna a válást, nem kizárható, hogy már 35 – 34 környékén kihasználta testvére házasságát az Antonius elleni rosszindulat növelésére.⁷⁸ Octavia itt leírt reakciója jól illeszkedik a korábban felállított képhez, itt is dominál az önzetlenség és a hűség, mint példaértékű, Kleopátrát ellensúlyozó tulajdonságok. Ez a példaértékűség, ami nem csupán Plutarkhosznál figyelhető meg, érdekes párhuzamot állít fel a két férfival kapcsolatban, akikhez kötődik. (A két triumviren kívül a testvéri, illetve házastársi kapcsolatát Octavia Maiorral és Gaius Marcellusszal ebben az esetben nem vizsgáljuk, azonban ellentétes forrás, ahol nem lenne pozitív az alakja, nincs ezekről a kapcsolatairól sem. Kivétel lehetne a gyászidőszak előtti házasodás, ám a források, amelyek kitérnek erre az aspektusra, nem fogalmaznak meg ezzel kapcsolatban semmilyen kritikát.)

Octavia példaértékű viselkedése a forrásokban más-más fényt vet tehát a két férfira, akikkel kapcsolatban megjelenik. Augustus viszonzja a testvéri köteléket. Mint láttuk a források alapján, fontos neki Octavia, illetve a jó testvéri viszonyuknak a megmutatása Róma számára. Nyilván a saját tekintélye is növekszik azzal, hogy felesége és nővére a Vesta szűzekkel lesznek egyenrangúak és így hivatalosan is Róma első asszonyaivá válnak.⁷⁹ Lehet ennek egy olyan aspektusa is, hogy „családpolitikájában” a felesége mellett nővérét is előtérbe akarja helyezni.⁸⁰ Antonius a források alapján nem viszonzta azt a tiszteletet és hűséget, amit Octaviától kapott, mikor a concordia, a családi harmónia, valamint a kölcsönös

⁷⁵ Plut. *Ant.* 53.4.: [Octavia Antoniusnak] Hozott ugyanis sok katonai ruhát, sok igavonó állatot, pénzt és ajándékokat főtisztjeinek és barátainak; ezenkívül még kétezer válogatott harcost is a praetori cohorsok díszes egyenruhájában és teljes fegyverzetben.

⁷⁶ Bauman, R. A.: *Women and Politics* i. m. 91.

⁷⁷ Plut. *Ant.* 53.

⁷⁸ Bauman, R. A.: *Women and Politics* i. m. 91 – 93.

⁷⁹ Azonban vö.: Foubert, L.: *Women in Imperial Propaganda* i. m. 190 – 195.

⁸⁰ Sőt: Flory leírja, hogy ezekkel a kiváltságokkal Kleopátrát ellensúlyozhatta Octavianus, valamint a sacrosanctitas, amit mindkét nő megkap, különösen Octaviát illeti, ezzel is kiemelve, hogy őt éri sértés Antonius oldaláról. Flory, M. B.: *Public Honorific Statues for Women* i. m. 293.

tisztelet elvártak számított.⁸¹ A házasságuk elején Octavianushoz hasonlóan ő is igyekezett kiemelni kapcsolatát az asszonnyal: például a közös érmék kibocsátásával, vagy erről tanúskodhat a közös athéni hónapok alatti állítólagos harmonikus kapcsolat, ezt sugallhatja az is, hogy istenpárként tisztelték őket, mint Athénét és Dionysost. A kezdeti harmónia azonban hamar alábbhagyott, és nemsokára Antonius hátrahagyva Octaviát újból Kleopátrához ment. Bár a történetírók ezt Kleopátrával, és Antonius iránta érzett szerelmével magyarázzák, nem elhanyagolható, hogy Antonius politikai céljaihoz (keleti hódításaihoz) az egyiptomi királynő hasznos partnernek bizonyult.⁸² A negatív képet, amit ez Antoniusszal kapcsolatban ébresztett, több forrás leírja,⁸³ Octavia pozitív képe pedig csak erősíti és erősíthette a 30-as években Rómában. Azzal, hogy férjét támogatta egészen a hivatalos válásig (ami öt évvel az utolsó találkozásuk után történt), valószínűleg többet árthatott Antoniusnak, mintha rögtön elválhatna tőle.⁸⁴

Összességében elmondható, hogy a források Octaviáról feleségként és testvérként is csak jókat mondanak. A szövegekben és ábrázolásokban ez tűnik meghatározónak, a pozitív ábrázolását Octavianus már a harmincas években jól ki tudta használni a saját céljaira (legalábbis erre következtethetünk az eseményekből, amiket olvashatunk, és abból is, hogy hogyan jelenik meg Octavia a későbbi szerzőknél, milyen lehetett a fennmaradt hagyomány vele kapcsolatban). Emellett ábrázolásával a szerzők is kifejeznek valamit (például mások gyengeségeit mutatják be vele), azonban ezeket a szerepköröket nemcsak „ráhúzták”, hanem aktívan alakította és használta őket. Nem egyszerűen csak testvére politikai terveit szolgálta ki (bár ez is megjelenhet), hanem valóban részt vett az események alakításában. Mindezt olyan óvatosan, az elvárt keretek között még elfogadhatóan tehette, hogy alakja szinte teljes mértékben pozitív maradt. Egyetlen szereppel kapcsolatban kapott minimális kritikát: ez az anyaság volt.

Octavia, a gyászoló anya

Octavia alakjánál az anyaság fontos szerepet kap: Plutarkhosz említi, hogy kilenc gyermeket nevelt, akik közül öten születtek a saját házasságaiból.⁸⁵ De ugyanígy megjelenik az anyasága más szerzőknél.⁸⁶ Ez a szerep, amely 20-as évek közepén külön hangsúlyt kap Marcellus miatt, ugyanúgy, mint a feleség és a testvér szerepe, fontos az ábrázolásában. Emellett itt is feltételezhetünk egy óvatos aktivitást, amellyel a nyilvánosság előtt megélte, illetve alakította azt. A béketeremtő szerepében feleség (és testvér) volta mellett az anyasága is fontos volt. Ennek leghíresebb példája az a feltételezés, hogy

⁸¹ Vö.: Moore, K.: Octavia Minor i. m. 126.

⁸² Huzar, E. G.: Mark Antony i. m. 108.

⁸³ Pl. Cass. Dio 49.

⁸⁴ Bauman, R. A.: Women and Politics i. m. 92.

⁸⁵ Plut. Ant. 87.

⁸⁶ Pl. Sen. ad Marc. 2.3.; Cass. Dio 51.

Vergilius Pollióhoz intézett IV. eclogája Antonius és Octavia házasságáról és potenciális gyermekéről szól.⁸⁷ Akár igaz ez a feltételezés, akár nem, mint lehetséges olvasat már Augustus Rómájában megjelenhetett. A valószínűleg 40-ben keletkezett és öt évvel később közzétett mű átdolgozásokon is áteshetett és nagyon más jelentett a befogadónak, mint amikor Vergilius írta.⁸⁸ Az eclogában egy jóslat bontakozik ki, amelyben megjelenik egy új időszak, a földre aranykor jön: *aura mundo*. Az aranykor kezdetét Pollio consulságához – 40, a brundisiumi egyezmény évéhez – köti, ekkor fog megszületni a fiú, aki majd elhozza.⁸⁹ Az isteni leszármazott végül nem született meg, Octaviának és Antoniusnak két lánya volt, valamint az egyezménytől és a házasságtól várt béke sem tartott sokáig. Azonban a versben a kortárs olvasók egy része számára mégis megjelenhetett Octavia, mint egy új kor elhozójának az anyja, akit majd mosollyal ismer fel a csecsemő.⁹⁰ Emellett kiemelhetjük Octavia anyai szerepét a gyakorlatban is: a gyerekeknek, akiket nevelt, igyekezett megfelelő házasságokat találni, valamint a karrierjüket is igazgathatta.⁹¹ Ez nem lehet szokatlan, hiszen Liviával kapcsolatban is találhatunk hasonló feljegyzéseket.⁹² A leszármazottaival kapcsolatban is többször felmerül (gondoljunk csak Marcellusra), emiatt is feltételezhető, hogy az anyasága megint egy általa aktívan formált szerep, hiszen a Julius Claudius dinasztiából többen egyeneságú leszármazottjai. Ez az anyai szerep számára is különösen fontos lehetett, erre utalhat a Porticus Octaviae is, amihez több kérdés kötődik. A korábban Metellus nevéhez kapcsolódó porticus felújítását többek között Moore szerint teljes mértékben Octaviához köthetjük, és nem összetévesztendő a Porticus Octaviával, amelyet Octavianus újított fel saját életrajza szerint is.⁹³ Akár Octavia maga építtette, akár a testvére a nevében, gondolhatunk rá, hogy az itt felállított szobroknak, alkotásoknak nagy jelentősége volt a szempontjából. E volt az első női pártfogóval rendelkező épület, amelyet a 30-20-as években emeltek, a következő, Livia porticusa 7-ben épült. Roller szerint nem meglepő, hogy porticusok pártfogói nők, mivel ez alapvetően illik egy általa felvetett szerephez: nyilvános, de nem polgári.⁹⁴ A porticusba egy Marcellusnak dedikált könyvtár épült, valamint fontos szobrok voltak Venus, fia Cupido, valamint a Gracchusok anyja, Cornelia: ezek a szobrok mind az anyaságát illusztrálták.⁹⁵ Külön kiemelendő Cornelia alakja, aki, ahogy a szoborállítás ténye mutatja, exemplumként

⁸⁷ Courtney szerint a kutatók többsége ezt a feltételezést elfogadja: „So I join what is now probably the majority opinion that Vergil has in mind the envisioned offspring, by convention assumed to be a boy, of the union of Antony and Octavia.” (*Edward Courtney: A Basic Approach to the Fourth Eclogue*. Vergilius 56 (2010) 27 – 38. 34.

⁸⁸ *Wendel Clausen: A Commentary on Virgil. Eclogues*. Oxford 1994. 121.

⁸⁹ *Clausen, W.: A Commentary* i. m. 122.

⁹⁰ *Verg. Ecl.* 4.9.

⁹¹ Pl. *Bauman, R. A.: Women and Politics* i. m. 105.

⁹² *Barrett, A. A.: Livia* i. m. 146 – 173.

⁹³ *Moore, K.: Patronage* i. m. 381.

⁹⁴ *Roller, M. B.: Models* i. m. 219 – 220.

⁹⁵ *Moore, K.: Patronage* i. m. 381.

szolgált Octavia számára, mint anya és feleség.⁹⁶ A szobor – különösen, ha a közelében magának Octaviának a szobra is ott állt – hangsúlyozta az anyai szerepet: mindkettejüknek sok gyermeke volt.. A másik szempont pedig, hogy mind a ketten tragikus sorsú sokra hivatott férfiak édesanyjai, Marcellus halálával még hangsúlyosabbá válhatott.⁹⁷ A porticus az anya képét tehát tudatosan jelenítette meg nyilvános helyen, Marcellus halála után is Octavia aktív jelenlétével. Ekkor már a nagy lehetőségekkel együtt fiát elvesztő anya képe az erős, tehát Octavia alakja megint összekapcsolódik magával Rómával, a fiát elvesztő anya és az őt még magasabbra emelő államférfiát, hadvezérét elvesztő állam képe összeér.

A gyászoló Octavia újból több forrásban megjelenik, néhol csak megemlítve, azonban van, ahol anekdoták is kötődnek hozzá. Az elsőt Suetoniusnál, és később Aelius Donatusnál találhatjuk: *...sed hunc notabili Octaviae adfectione, quae cum recitationi interesset, ad illos de filio suo versus, „tu Marcellus eris,” defecisse fertur atque aegre fociata est.*⁹⁸ A történet, hogy a „te lennél Marcellus!” kijelentés után az anya összeesik több mindenről is árulkodik. Egyrészt Vergilius nagyságáról, hiszen hatalmas hatást gyakorolt a közönségre (a felolvasás után Aelius Donatus szerint bőséges jutalmat is kapott), másrészt pedig kiemeli az anyai gyászt, ami népszerű motívum mind az irodalomban, mind a történetíróknál, gondolhatunk itt a fentebb említett Corneliára, esetleg az *Iliász* Thetiszére, vagy pont az *Aeneis* Venusára. Az anyai gyász a legnagyobb emberi veszteséget ábrázolja, a közösség gyászát is mutatja, ez szimbolizálja leginkább az élet és a halál ellentétét.⁹⁹ A női gyász elvárt volt, valójában erény, a gyászoló anya legnagyobb fájdalmát pedig pont a felnőttkor küszöbén álló fia halála jelentette.¹⁰⁰ Nem meglepő tehát, hogy a történetíró ezt a hatalmas gyászt tulajdonítja Octaviának (aminek természetesen valóságos alapja is lehet). Kiemeli vele Vergilius tehetségét, Octavia *pietasát*, valamint a közösség gyászát is, hiszen az *Aeneis* VI. énekében is látható Marcellushoz kötött lehetőségek elvesztését is megerősítheti vele. A gyász nemcsak anyákat és nőket érint természetesen, ahogyan a nyilvános gyász sem, erre lehet példa ugyanúgy Marcellus gyászolása. Fia, Drusus halála után a Liviához intézett vigasztalásban is megjelenik, hogy Marcellus halála után Octavia és Augustus is nyilvánosan siratta őt: *Marcellum Octavia fleuit et fleuit populo Caesar utrumque palam.*¹⁰¹ A gyász azonban nem kizárólag tiszteletreméltó tulajdonság, egyszerre mutat elhivatottságot és gyengeséget.¹⁰²

⁹⁶ Matthew B. Roller: Models i. m. 221 – 225.

⁹⁷ Roller; M. B.: Models i. m. 223 – 224.

⁹⁸ Suet. *Verg.* 40.32. „... a legutóbbi figyelemre méltó hatást gyakorolt Octaviára, aki, minthogy a felolvasásnál jelen volt, a fiáról szóló soroknál: "Te Marcellus leszel ...", mint mondják elájult, és csak üggyel-bajjal lehetett életre keltetni.” Ford.: Kopeczky Rita

⁹⁹ Hope, V.: Octavia i. m. 273.

¹⁰⁰ Hope, V.: Octavia i. m. 274.

¹⁰¹ Anonim.: *Consolatio ad Liviam* 14 – 15. (Lásd.: Barrett, A. A.: Livia i. m. 232 – 233.)

¹⁰² Hope, V.: Octavia i. m. 273.

Ez látható Octavia egy másik említésében, ahol Seneca Liviával összehasonlítva ír az anyai gyászáról. Seneca egy túlzó, mindent elsöprő, és Octavia élete végéig tartó gyászt ábrázol *Marcia vigasztalásában*.¹⁰³ A vigasztalásban Seneca először Octavia gyászát mutatja be, majd Liviáét. Először egy túlzó, elítélendő gyászról beszél, végül pedig egy követendő, tiszteletreméltó gyászt mutat be a fiát nemrég elvesztő Marcianak. Miután kiemeli, hogy Marcellus elvesztése valóban egy hatalmas tragédia, kitér rá, hogy Octavia soha nem tette magát túl a gyászán. A szövegben megjelenő kép, miszerint a gyásza miatt nem bírta elviselni, hogy megemlékezzenek a fiáról, valószínűleg nem lehet igaz, legalábbis túlzás, hiszen több forrásból úgy tudjuk, hogy például könyvtárat építtetett a nevében. Emellett az sem lehet teljesen igaz, hogy „elrejtőzött” volna, hiszen más forrásokból azt is tudjuk, hogy többi gyermeke házasságához és válásához is köze volt. Seneca leírja, hogy gyermekei körében is végig gyászruhát hordott (*Adsidentibus liberis, nepotibus lugubrem uestem non deposuit*),¹⁰⁴ valamint azt, hogy gyűlölt minden anyát, különösen Liviát. Ez utóbbi alapulhatott valós ellentéteken a két asszony között, akiknek befolyása és szerepe is változhatott fiaik halálával.¹⁰⁵ Livia Octaviával szemben „jól” gyászol, nem örökké, nem süllyed bele gyászába. Seneca ezt ajánlja Marcianak is. Bár nem tudjuk, hogy mennyi pontosan mennyi az igazság abban, amit Seneca felvázol, Octavia Marcellus halálával biztosan veszített valamennyit a befolyásából, azonban Hope felhívja rá a figyelmet, hogy teljesen nem veszítette el a relevanciáját, és testvérével ápolt közeli viszonya is megmaradt.¹⁰⁶ Érdekes módon pont Seneca utal *Polybios vigasztalásában* a testvérek jó kapcsolatára, valamint Marcellus halálának kiemelt tragédiájára.¹⁰⁷ Ekkor, mikor arról beszél, hogy a legnagyobb embereket sem kerüli el a gyász, pont csak Octaviát és Marcellust emeli ki a Augustus veszteségeiként.

Octavia és mások

Octaviát nem csupán Liviával lehet összehasonlítani bizonyos szerepek alapján, és nem is csak velük tették meg az ókori szerzők és a mai történészek egyaránt. Seneca, mint láttuk, szembeállítja Liviával az anyaság kapcsán, és nála Livia nyer. Megemlíthető azonban, hogy Augustus feleségéről Tacitus

¹⁰³ Sen. *ad Marc.* 2.1.5. *Tenebris et solitudini familiarissima, ne ad fratrem quidem respiciens, carmina celebrandae Marcelli memoriae composita aliosque studiorum honores reiecit et aures suas adversus omne solacium clusit.* – „Homályt és magányt keresve s testvéreire sem ügyelve, a Marcellus emlékezetének ünneplésére írott verseket és a tudomány egyéb tisztelgéseit visszautasítja; fülét minden vigasztalás előtt elzárta; az ünnepélyes alkalmaktól elvonulva s testvére nagyságának szerte ragyogó szerencsáját is gyűlölve, elásta magát és elrejtette.”

¹⁰⁴ Sen. *ad Marc.* 2.1.5.

¹⁰⁵ Hope, V.: Octavia i. m. 286.

¹⁰⁶ Hope, V.: Octavia i. m. 285.

¹⁰⁷ Sen. *ad Polyb.* 15.3.: *Divus Augustus amisit Octaviam sororem carissimam et ne ei quidem rerum natura lugendi necessitatem abstulit, cui caelum destinaverat, immo vero idem omni genere orbitatis vexatus sororis filium successioni praeparatum suae perdidit.*

kifejezetten rosszindulatú megjegyzéseit azzal festi alá, úgy illusztrálja, hogy Livia anyai szerepét említi. Mostohaanyaként írja le, akit nemcsak anyai szeretete, hanem mostohai gyűlölete is hajtott abban, hogy saját vérszerinti fiát, Tiberiust juttassa trónra (*novercalibus odiis*).¹⁰⁸ Látható, hogy az anyaság kérdése a későbbi szerzőknél fontos, amikor ábrázolják Octaviát és Liviát is. Azt nem tudjuk, hogy volt-e közöttük valóban bármilyen ellenségeskedés, vagy akár a kortársaik hogyan hasonlították őket össze (ha egyáltalán), ám az utókorban megjelent az a kép, miszerint Livia intrikus,¹⁰⁹ amit az anyaságával támasztottak alá, Octaviánál pedig ez a fennmaradt források alapján nem merült fel. Ebben az ellentétes képben biztosan nagy szerepe van annak, hogy Octavia gyermekei nem kerültek trónra, és kevésbé tudtak maguknak ellenségeket szerezni, azonban azt is érdemes kiemelni, hogy Livia Augustus halála után, és sógornőjét is negyven évvel túlélve jóval relevánsabb példakép volt, mint Octavia, így emiatt is előtérbe került.¹¹⁰ A két nő hasonló, és nagyon jelentős hivatalos szereppel rendelkezett a köztársaság végén és a principatusban, gondolhatunk itt a 35-ben megkapott kiváltságokra vagy a két porticusra is. Kapcsolatuk Octavianusszal a legbefolyásosabb nőkké tette őket Rómában, és ebben a szerep egyaránt jól állt mindkettőjüknek. Összességében nagyon hasonló háttérrel, kapcsolati hálóval, valamint tőlük elvárt szerepekkel rendelkeznek, emellett sokszor egymás mellé kerülnek, akár egymást kiegyensúlyozva, akár egymás ellenpólusaiként is.

Octavia összehasonlítható sok szempontból Fulviával is: mindketten politikailag hasznos házasságot kötnek Antoniuszal,¹¹¹ mindketten anyák, valamint mindketten támogatták a férjüket diplomáciai szempontból is. Ábrázolásuk azonban teljesen ellentmond egymásnak. Míg Fulviát rossz természetűnek, férfiasnak, a férjét irányító asszonynak írják le, aki szítja a konfliktust a triumvirek között, addig Octaviát ettől teljesen eltérően a két férfi közötti közeledés fő támogatójának, jó testvérenek, feleségnek, anyának írják le. Hiába van közöttük megannyi hasonlóság, karakterük ábrázolása teljesen eltér egymástól. Octaviát ártatlan, elhagyott feleségként ábrázolják a történétírók, Fulviát pedig férjét leigázó, ártalmas nőként.¹¹² Ha a forrásainkra tekintünk, azt láthatjuk, hogy Antoniuszal (és Octavianusszal való kapcsolatuk különbségét sokszor leginkább személyiségből adódó különbséggel is ábrázolják. Kiemelhetjük a háborút, amit a kortársak között népszerű magyarázat szerint Fulvia szított és Octavia (házasságával) befejezett. Ugyanígy említhetjük a házassági kapcsolatokat, amelyeket elrendeztek: Fulvia lánya, Claudia és Octavianus sikertelen házasságát és válását tipikusan az anya

¹⁰⁸ Barrett, A. A.: Livia i. m. 58.: a mostohaság valójában túlzó kifejezés, Augustus örökbefogadott unokáiról (Gaius and Lucius) van itt szó.

¹⁰⁹ Fontos megjegyezni, hogy más szerzők nem festenek olyan negatív képet Liviáról, mint Tacitus, általában az ő ábrázolása is pozitívabb. Prevoznik, S. A.: Women 17 – 18.

¹¹⁰ Katherine Ermalinda Cupello: Imaging Octavia Minor. A Re-Evaluation of Her Iconography. Calgary University 2009. 6 – 7.

¹¹¹ Huzar, E. G.: Mark Antony i. m. 111.

¹¹² Pl.: Plut. Ant. 10.2 – 4.

hibájának tartották, míg Octavia gyermekeinek házasságát a szerzők pozitívan értékelik, Antonia és Agrippa válását is, amelyben Octaviának a források szerint volt beleszólása.¹¹³ A hasonló terekben hasonló aktivitással (és valójában hasonló tehetséggel¹¹⁴) mozgó nőket mégis nagyon különbözően írják le a forrásaink. A szerzők különböző bánásmódjának egyik oka lehet az, hogy míg Fulvia nyilvános szerepléseivel a társadalmi kereteket, a nőknek kijelölt szerepet látványosan átlépte, a „kulisszák mögül kilépve” politizált,¹¹⁵ addig Octaviának a kereteken belül, a „kulisszák mögött” nőiességét megőrizve sikerült alakítania a nyilvános feladatait is.

Kleopátra és Octavia összehasonlítása különösen kézenfekvőnek tűnik. Habár alapvetően Octavia Livia és Fulvia mozgásteréhez áll közelebb, a történetírók, valamint Octavianus Antonius elleni propagandája mind kiemelik és kihasználják a vélt vagy valós ellentétüket. Szembenállásukat, anélkül, hogy valóban találkoztak volna, kiemelt fontosságúnak érzékelt a későbbi utókor is, gondolhatunk itt például William Shakespeare *Antonius és Kleopátra* című drámájára. Plutarkhosznál különösen erős a szembenállás, ahol a két nőt Antonius döntésével állítja párhuzamba. Octavia Rómát, Kleopátra pedig a Keletet¹¹⁶ képviselve egyszerre azonos és ellentétes tulajdonságokkal ruházza fel őket. A keleti királynő és a római *matrona* szembeállítás, bár egyértelműen az Antonius elleni propaganda (valamint szerzői döntések) eredménye, Octavia a diplomáciai képességeivel, a műveltségével valóban Kleopátra teljesértékű ellenfele lehetett.¹¹⁷ Plutarkhosz mindkettőjükénél kiemeli a szépséget, és az okosságot, valamint mindkét nőt megszólaltatja Antonius életrajzában.¹¹⁸ Szerepeiket Antonius életében azonban máshogy érzékelteti: feleségként és szeretőként beszél róluk, még mikor mindketten feleségek is voltak, a római jog szempontjából Kleopátra nem lehetett az, de érdekes, hogy a görög életrajzíró ennyire magáévá teszi ezt a szempontot. Octavia tehát Kleopátra ellensúlyozójaként tűnik fel, alakja szinte a királynő ellen ártatlan és „csodálatra méltó.”

Összegzés

A betöltött, források szerint megfogalmazott szerepek természetesen nem képesek arra, hogy teljes mértékben leírják Octavia alakját. A történetírókat olvasva egy odaadó testvér, hűséges feleség és

¹¹³ Plut. *Ant.* 87.

¹¹⁴ Pl. *Huzar*; E. G.: Mark Antony i. m. 111.

¹¹⁵ *Schultz*, C.: Fulvia i. m. 5.

¹¹⁶ Vö.: *Pelling*, C. B.: Plutarch i. m. 202.

¹¹⁷ *Roller*, D. W.: Cleopatra i. m. 85.

¹¹⁸ Kleopátra beszédében még meg is idézi Octaviát: „Hát nem szörnyű dolog ez, ó, Caesar - szólt -, hogy amikor ilyen állapotban vagyok, te idejössz hozzám, beszélgetsz velem, és közben saját szolgálaim bevádolnak nálad, mert esetleg női csecsebecséből egyet s mászt félretettem, de nem saját magamnak, én szerencsétlen sorsú teremtmény, hanem hogy valami csekély ajándékot adhassak Octaviának és a te Liviádnak, és így általuk kegyesebb és engedékenyebb légy hozzám.” (Plut. *Ant.* 83.4., ford.: Máthé Elek)

(nagyreszt) példaértékű anyja képe rajzolódik ki, akiről kortársaival szemben keveset, de csak jót tudnak mondani a szerzők. Ha megpróbáljuk lehámozni alakjáról azokat a politikai és poétikai túlzásokat és toposzokat, azt láthatjuk, hogy nem egyszerűen egy ártatlan áldozat, egy özvegy, egy megcsalt, elhagyott feleség és egy gyászoló anyja. Patronusként működött, könyvtárat építtetett, tudatosan és átgondoltan, jó diplomáciai érzékkel mozgott fivére és férje között és körül. Alakja vizsgálatakor láthatunk több, római nők irányába elvárásként megfogalmazott szerepet: „jó” feleség, aki hűséges a férjéhez, kitart mellette a végsőig, valamint az érdekeinek megfelelően jár el a nyilvánosság előtt. Ugyanúgy jó testvér is, támogatja a fivérét, valamint szoros kapcsolatot ápol vele. Példaértékű anyja, aki igazgatja gyermekei életét, valamint nagy ígéretű fiát egész Rómával együtt, és egész Róma helyett is gyászolja. Összehasonlítása a többi alakjához releváns nővel azonban megmutathatja, hogy Octavia ábrázolása ugyanúgy egyoldalú, mint más nőké, akikkel kevésbé voltak megengedők a források. Ha azonban ennek a férfiak által uralt világnak a férfiak által írt forrásai mögé nézünk, láthatjuk, hogy ugyan Octavia az elvárások keretein belül mozgott, valójában ezzel együtt is képes volt kihasználni, alakítani szerepeit, és ezzel jelentős befolyást szerezni Augustus Rómájában.

Bibliográfia

Források

Appianos: Róma története. Szerk. és ford. Németh György. Bp. 2008.

Caius Suetonius Tranquillus: Caesarok élete. Tizenkét életrajz. Ford. Kis Ferencné – Terényi István. Bp. 1968.

Caius Suetonius Tranquillus: Összes művei. Ford. Kis Ferencné – Kopeczky Rita. Bp. 2004.

Dio's Roman History. Ed. Earnest Cary. I–IX. 1938.

Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Ford. Máthé Elek – Devecseri Gábor – Kárpáthy Csilla. I–II. Bp. 2005.

Lucius Anneus Seneca: Vigasztalások. Ford. Lévy József. Bp. 1893.

Vergilius: Összes művei. Ford. Lakatos István. Bp. 1973.

Szakirodalom

Barrett, Anthony A.: Livia. First Lady of Imperial Rome. London 2002.

Antony E. Raubitschek: Octavia's Deification at Athens. Transactions and Proceedings of the American Philological Association 77. (1946) 146–150.

Bauman, Richard A.: Women and Politics in Ancient Rome. London 1992.

Carbone, Lucia: Octavia Minor, a Wonder of a Woman. New York 2022.
<https://numismatics.org/pocketchange/octavia/> (a letöltés ideje: 2025. 01. 04)

Clausen, Wendel: A Commentary on Virgil. Eclogues. Oxford 1994.

Cupello, Katherine Ermalinda: Imaging Octavia Minor. A Re-Evaluation of Her Iconography. Calgary University 2009.

Courtney, Edward: A Basic Approach to the Fourth Eclogue. Vergilius. 56. (2010) 27 – 38.

Flory, Marleen B.: Livia and the History of Public Honorific Statues for Women in Rome. Transactions of the American Philological Association 123. (1993) 287–308.

Foubert, Lien: Vesta and Julio-Claudian Women in Imperial Propaganda. Ancient Society 45. (2015) 187 – 204.

Gabba, Emilio: The Perusine War and Triumviral Italy. Harvard Studies in Classical Philology. (1971) 139 – 160.

Hegyí W. György: A külső munkatárs: Maecenas politikai pályafutása. Ókor: folyóirat az antik kultúráról. 10/1. (2011) 10 – 17.

Hope, Valerie: Octavia: A Roman Mother in Mourning. In: *Maternal Conceptions in Classical Literature and Philosophy*. Ed. Alison Sharrock – Alison Keith. (Phoenix Supplementary volume 57.) Toronto 2020. 270 – 295.

Huzar, Eleanor G.: Mark Antony: Marriages vs. Careers *The Classical Journal* 81 (1985/1986) no. 2. 97 – 111.

Moore, Katrina: Octavia Minor and Patronage. In: *The Routledge Companion to Women and Monarchy in the Ancient Mediterranean World*. Ed. Elizabeth D. Carney – Sabine Müller. New York 2021. 375–387.

Moore, Katrina: Octavia Minor and the Transition from Republic to Empire. Clemson University 2017. 9 – 10.

Osgood, Josiah: Caesar's Legacy. Civil War and the Emergence of the Roman Empire. Cambridge 2006.

Pelling, Christopher B.: Plutarch: Life of Antony. (Cambridge Greek and Latin Classics) Cambridge 1988.

Prevoznik, Stephen Alexander: Women in Livy and Tacitus. Honors Bachelor of Arts. 46. (2021.) 1 – 41.

Roller, Duane W.: Cleopatra. A Biography. (Women in Antiquity) New York 2010.

Roller, Matthew B.: Models from the Past in Roman Culture. A World of Exempla. Cambridge 2018.

Schultz, Celia E.: Fulvia. Playing for Power at the End of the Roman Republic. (Women in Antiquity) New York 2021.

Singer, Mary White r.: Octavia's Mediation at Tarentum. *The Classical Journal* 43. (1947) 3. sz. 173–178.

Singer, Mary White: The Problem of Octavia Minor and Octavia Maior. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 79. (1948) 268–274.

Treggiar,i, Susan: Divorce Roman Style: How Easy and How Frequent was it? In *Marriage, Divorce, and Children in Ancient Rome*. Ed. Beryl Rawson, Oxford 1991. 31 – 46.